

Retorika reakcije protiv politički korektne retorike: Hirschman i politička korektnost

Katarina Jukić, mag. pol.

Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, katarinajukic247@gmail.com

Uvod

Retorika reakcije: *Izopačenost, jalovost, opasnost* važno je djelo Alberta O. Hirschmana u kojemu autor traga za onim argumentima koji se ponavljaju u reakcionarnoj retorici u različitim povijesnim kontekstima. Konkretnije, zadatak koji si autor postavlja je „naznačiti formalne tipove raspravljanja ili retorike, te (...) staviti naglasak na glavne polemičke stavove i maneuvre za koje postoji vjerojatnost da će se upravo u njih upustiti oni koji namjeravaju raskrinkati i srušiti 'progresivnu' politiku i idejne pokrete“ (Hirschman, 1999: 17). Uz to, valja imati na umu da se Hirschman nastoji ograditi od negativnih konotacija koje se često vežu uz termin „reakcije“ i da u svojem rasvjetljavanju ponavljajućih teza u reakcionarnom narativu ostaje istraživački neutralan, ističući da bi se pomoću slične, jednostavne sheme dalo prikazati i argumente progresivnog tabora¹ (Hirschman, 1999: 18-19, 128). Neizravan je cilj Hirschmanove knjige, stoga, približiti logiku argumentiranja dviju struja, izbjeci ekstremima i potaknuti dijalog (Hirschman, 1999: 142).²

U svojoj potrazi za ponavljajućim konzervativnim tezama, Hirschman se oslanja na predavanje Thomasa Marshalla o razvoju građanskih prava na Zapadu iz 1949. godine. Marshall razlikuje civilnu, političku i socijalnu dimenziju građanskih prava. Svaka dimenzija građanskih prava odgovara stoljeću u kojemu se vodila borba za napredak određene dimenzije. Tako se u 18. stoljeću vodila borba za instituciju civilnih građanskih prava – slobode govora, misli, vjeroispovijesti i drugih prava čovjeka. Dalje, politička dimenzija građanskih prava veže se uz 19. stoljeće i širenje prava glasa, a socijalna dimenzija uz 20. stoljeće i državu blagostanja ili socijalnu državu (Hirschman, 1999: 13-14).

Svako od tri razdoblja napretka i akcije bilo je popraćeno i strujom reakcije, odnosno skupinama koje su propitivale i protivile se promjenama na pomolu. U tome trostoljetnom konzervativnom diskursu Hirschman prepoznaje tri teze koje se pojavljuju u svima trima razdobljima: teza o

¹ „Reakcionari' nemaju monopola nad pretjerano pojednostavljenom, odlučnom i beskompromisno tvrdoglavom retorikom. Njihovi 'progresivni' pandani vjerojatno će jednako dobro funkcionirati u tom smislu, a knjiga slična ovoj vjerojatno bi se mogla napisati o načelnim argumentima i retoričkim stajalištima koje su ti ljudi zauzeli tijekom otprilike posljednja dva stoljeća dokazujući svoju stvar“ (Hirschman, 1999: 128).

² Na kraju knjige Hirschman izvrće tri reakcionarne teze i pretvara ih u progresivne teze, ukazujući na sličnost načina argumentiranja protiv društvenih reformi i za njih (Hirschman, 1999: 128-131).

izopačenosti, teza o jalovosti i teza o opasnosti. Prvu tezu sažima u sljedećoj rečenici: „pokušaj da se društvo potakne u određenom smjeru svakako će rezultirati njegovim pomakom, ali u suprotnom smjeru“ (Hirschman, 1999: 21). Teza o jalovosti počiva na ideji da „svaka navodna promjena jest, bila je i bit će, tek vanjšina, fasada, kozmetika – dakle, iluzorna, jer 'duboke' strukture društva ostaju potpuno netaknute“ (Hirschman, 1999: 46). Konačno, teza o opasnosti formulirana je kao negacijski odgovor na pitanje „ima li smisla žrtvovati neki stari napredak u korist novoga“ (Hirschman, 1999: 78).

Najnovija dimenzija građanskih prava može se nazvati identitetskom, a obilježena je fenomenom političke korektnosti

U 21. stoljeću razvoj građanskih prava na Zapadu nastavlja se u vidu zahtjeva za snažnijom prisutnošću manjinskih identiteta u različitim sferama javnog života. Prateći Marshallovu shemu koju Hirschman rabi u svojoj *Retorici reakcije*, najnovija dimenzija građanskih prava mogla bi se nazvati identitetskom, a obilježena je fenomenom političke korektnosti koji, iako započinje u 20. stoljeću, svakako svoj zamah doživljava u posljednjih desetak godina. Jasno, kao i dosadašnje borbe za proširenje građanskih prava, i politička korektnost ima tabor onih koji su skeptični, koji ju propituju i nastoje osporiti njezinu nužnost ili kredibilitet. Ovim radom nastoji se propitati primjenjivost Hirschmanova prikaza o ponavljajućim tezama reacionara na najnoviji pokušaj proširenja građanskih prava na ono što smo nazvali identitetskom dimenzijom.

Reacionarna retorika o političkoj korektnosti

Prije nego se okrenemo izopačenosti, jalovosti i opasnosti u kontekstu političke korektnosti, valjalo bi definirati taj fenomen, što nije jednostavan zadatak primarno zbog prijepora oko samog nastanka fenomena. Naime, desnica vjeruje da politička korektnost predstavlja svojevrsnu zavjeru ljevice protiv zapadnjačkih vrijednosti (kao što je sloboda govora), od kojih neki njezine izvore nalaze čak u Lenjinovim spisima (Mesić, 2005: 173). Dio ljevice, s druge strane, drži da je politička korektnost konstrukt desnice, iza kojeg stoji namjera da prikriju „svoj frontalni ideološki napad na društvena i akademska postignuća ljevice (od šezdesetih do multikulturalizma), ukratko, na jednakost i socijalnu pravdu za žene, manjine i homoseksualce“ (Mesić, 2005: 178). Drugi je problem, naročito kada uspoređujemo političku korektnost s dosadašnjim emancipacijskim nastojanjima prikazanim u Marshallovoj shemi i Hirschmanovoj knjizi, što se ne radi o konkretnoj reformi niti o određenom povijesnom događaju, već o „neuhvatljivom“ pritisku dijela javnosti koji za sada ima slabu ili nikakvu pravnu formu. Drugim riječima, ostaje nejasno tko „provodi“ odrednice političke korektnosti, u kojoj je mjeri politička korektnost vezana uz nekakav oblik pravne instance i do koje mjere ona zalazi u privatnu sferu. Njezine su granice i područje koje zahvaća nejasni djelomice i zbog njezine vezanosti uz društvene mreže koje su, iako nisu bile u uporabi u trenucima rađanja fenomena političke korektnosti, zasigurno poslužile kao katalizator tog fenomena. Problem društvenih mreža i interneta općenito, odnosno njihova imanentna sklonost zamagljivanju odvojenosti privatne i javne sfere te gotovo neograničena pluralnost aktera, bez postojanje hijerarhije koja bi mogla kontrolirati sadržaj i unutar koje bi se mogla prepoznati osoba ili tijelo kojemu bi se pripisivala odgovornost, tako se prelijeva i na političku korektnost (Davies, 2018).

U ovome ćemo se radu prikloniti relativno prihvaćenoj interpretaciji nastanka fenomena, prema kojoj intelektualne „korijene ideje političke korektnosti treba tražiti u 'lingvističkome obratu“, koji prepoznaje moć jezika i njegovu sposobnost konstruiranja stvarnosti, što znači da „ako želimo iskorijeniti izrabljivanje i dominaciju, potrebno je iskorijeniti one riječi i načine govora koji pridonose njihovu održavanju“ (Kulenović, 2010: 39). Tako definirana politička korektnost, odnosno pozivanje na osjetljivost prema jeziku i njegovome potencijalu da naštetiti manjinama, svoj je inicijalni uspon doživjela na američkim sveučilištima osamdesetih godina 20. stoljeća, kada se pojavljuju zahtjevi za snažnijom inkluzijom spolnih, rodničkih, etničkih i seksualnih manjina i njihovih tradicija, doprinosa i značaja u obavezan kurikulum na sveučilištima (Kurelić, 2017). Već krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina brojni skeptici i otvoreni protivnici političke korektnosti počinju objavljivati djela u kojima nastoje obratiti pozornost javnosti na, prema njima, alarmantnu situaciju na kampusima i sveučilištima diljem Sjedinjenih Država (Bush, 1995: 43).

Od devedesetih do danas, sa značajnim jačanjem političke korektnosti, obujam reakcionarne literature znatno se povećao, a neke je autore, kao što je Jordan Peterson o kojemu će više biti riječi u ostatku rada, upravo politička korektnost, odnosno otpor spram nje, pretvorila u popularne internetske ikone nove kontrarevolucije i zvijezde reakcionarne struje. Kao što je već ranije istaknuto, Hirschmanova trodijelna shema poslužit će nam da dobijemo jasniji, strukturirani uvid u njihove argumente, možda s istim ciljem kao što je i Hirschmanov – pospješiti potencijalni dijalog dviju struja u vremenu u kojemu je dijalog, kako reakcionari tvrde,³ postao odviše kontroliran, uštogljen i uopće nepodoban za istinsku razmjenu mišljenja, upravo zbog političke korektnosti.

Prateći, dakle, Hirschmanovo djelo, započet ćemo s tezom o izopačenosti, prema kojoj se ljudsko djelovanje izvrće u nepredviđene posljedice, to jest, prema kojoj će akcija „putem lanca nenamjeravanih i nehotičnih posljedica, postići *upravo suprotno* od proklamiranog cilja kojemu se teži“ (Hirschman, 1999: 21). Takav argument, u kontekstu političke korektnosti, iznio je već spomenuti Jordan Peterson u nastupu na javnoj televiziji gdje je pozvan nakon svojih istupa na Sveučilištu u Torontu protiv uvođenja novih zamjenica (*ze, xem, zir, ey*, i dr.) i protiv takozvanog *Bill C-16* koji uvodi izraz rodnog identiteta u kanadski zakon o ljudskim pravima. Govoreći tada o *Bill C-16*, Peterson je rekao: „To je užasan zakon! I ideja da će se obraćanjem nekome pomoću preferirane zamjenice status u društvu ili mentalno zdravlje pojedinaca radikalno promijeniti potpuno je nedokaziva pretpostavka. Mislim da će to imati upravo obrnut učinak“ (Peterson, 2016).⁴

**Politička korektnost svoj je
inicijalni uspon doživjela
na američkim sveučilištima
1980-ih**

Dalje, teza o jalovosti koju je Hirschman, da ponovimo, sažeo u rečenici – „svaka navodna promjena jest, bila je i bit će, tek vanjština, fasada, kozmetika – dakle, iluzorna, jer 'duboke' strukture društva ostaju potpuno netaknute“, u kontekstu političke korektnosti, može se pronaći u članku konzervativnog profesora ekonomije Glenna C. Louryja „Self-Censorship in Public Discourse: A Theory of 'Political Correctness' and Related Phenomena“ (Hirschman, 1999: 46). Autor, za razliku od radikalnijih protivnika političke korektnosti, ne izjednačava taj fenomen s fašizmom i priznaje postojanje problema inkluzije manjina u društvo, no smatra da će politička korektnost svojom praksom kažnjavanja i ekskomunikacije dovesti do samocenzure onih koji bi inače mogli nešto promijeniti. Loury krivi „*ad hominem* impuls“ političke korektnosti, odnosno tendenciju pristaša političke korektnosti da zanemaruju pitanje vrijednosti samog sadržaja argumenta i da, umjesto toga, postavljaju pitanje „Kakva bi to osoba rekla takvo što?“ (Loury, 1994: 436). Takva pitanja ne brinu ljude sklone ekstremizmu pa će oni i dalje nastaviti hrabro iznositi svoje opasne ideje jer takvi ni ne dijele vrijednosti zajednice niti imaju osjećaj odgovornosti prema zajednici pa se, stoga, ni ne boje izbacivanja iz društva, a niti mogu doprinijeti napretku društva kojega istinski ni nisu dio (Loury, 1994: 437). Dakle, politička korektnost neće imati nikakav utjecaj na ono što želi promijeniti, to jest na status manjina u društvu, jer će oduzeti hrabrost onima s potencijalom da istinski mijenjaju nešto, namamivši ih toplim, zaklonjenim skloništem u kojemu se ne može postići stvarni progres, ali koji može ponuditi sigurnost od ekskomunikacije, pod uvjetom da se igra po pravilima tog skloništa i da se izvan njega nikada ne izlazi. Loury na kraju članka postavlja pitanje: „Kako možemo imati iskren moralni razgovor o nerazjašnjenim i teškim temama – kao što je rasna nejednakost u našim gradovima i na našim kampusima – kad su nam sigurnost i komfor floskula dani na pladnju?“ (Loury, 1994: 455).

Konačno, teza o opasnosti podrazumijeva ideju „da je napredak u ljudskom društvu toliko problematičan da će svaki novopredloženi 'pomak naprijed' prouzročiti ozbiljnu štetu ranijem postignuću ili postignućima“ (Hirschman, 1999: 78). Takav se argument nalazi u jednoj od najpoznatijih kritika političke korektnosti i jednoj od prvih knjiga koja sustavnije propituje utjecaj političke korektnosti na obrazovni sustav u Sjedinjenim Državama *Sumrak američkog uma* (izvorno *The Closing of the American Mind*) Allana Blooma iz 1987. godine. Bloom, u prvom redu, problem političke korektnosti vidi u njezinoj neograničenoj

³ U ostatku teksta vidjet ćemo da se to pojavljuje i kao argument onih koji se oko drugih tema češće svrstavaju u tabor progresivnih.

⁴ Nastupi Petersona i, kasnije, Stephena Fryja, na engleskom su jeziku pa se u ovom se radu koristim vlastitim prijevodom na hrvatski jezik. Također, citati iz teksta Glenna Louryja izvorno su na engleskom jeziku, a ovdje se služim vlastitim prijevodom na hrvatski.

otvorenosti i odbijanju rangiranja vrijednosti i stilova života (Bloom, 1990: 28). U takvoj situaciji apsolutne otvorenosti spram svih ideja, bez mogućnosti pridavanja važnosti esencijalnim vrijednostima američkog društva, gubi se ideja najvišeg dobra zajednice. Obrazovni je sustav, stavljajući u centar univerzalnost čovjekove racionalnosti i uma koji može razlučivati između dobrog i lošega, vrijednoga i onoga što treba odbaciti, omogućavao prijašnjim generacijama plodonosnu potragu za vrlinom, a politička korektnost, inzistiranjem na otvorenosti, zanemaruje sadržaj ideja koje se iznose u znanstvenoj potrazi. Upravo zbog stavljanja naglaska na pluralizam i odustajanja od razumijevanja jedne univerzalne „ljudske situacije“, pomoću svima nam zajedničkog razuma, politička korektnost razara temeljne potke znanosti i njezinih dosadašnjih postignuća. Dakle, inzistirajući na partikularnosti različitih kultura, gubi se iz vida ono univerzalno (Bloom, 1990: 40-41). Bloom, dalje, smatra da takav pristup političke korektnosti proučavanju kulture ugrožava i dosadašnji način učenja o vlastitoj kulturi, a nikakav pomak u istinskom razumijevanju drugih kultura nije postignut, već se obrazovanje svelo na natucanje „nabubanih činjenica u vezi s drugim zemljama ili kulturama, te nekih društveno-naučnih formula“ (Bloom, 1990: 35). Uz to, često se može čuti i argument o ugroženosti slobode govora uslijed jačanja fenomena političke korektnosti, što je među prvima artikulirao Nat Hentoff u članku „Speech Codes on the Campus: And Problems of Free Speech“. Autor djelovanje političke korektnosti smatra presedanom kojim se sloboda govora proglašava „tek situacijskim“ principom, a takvo će subjektivno ograničavanje govora dovesti do sve užeg izbora dozvoljenih izraza (Hentoff, 1991: 548).

Reakcionarni „progresivci“ i politička korektnost

Kao što i Hirschman pokazuje izvrtanjem teza reakcionara, postoji određena sličnost u argumentiranju reakcionara i, s druge strane, mislilaca progresivne struje. Dok će reakcionari, primjerice, preuveličavati potencijalnu ugrozu koju promjena može donijeti, progresivci će, s jednakom strašću, zagovarati nužnost neposredne promjene i preuveličavati moguće ishode nedjelovanja (Hirschman, 1999: 130-131). Opet, isto bi se vjerojatno moglo zaključiti izvrtanjem argumenata protivnika političke korektnosti u argumente pobornika tog fenomena. No, zanimljivo je da se Hirschmanova trodijelna skica argumentacije može primijeniti i na onaj dio inače progresivnih liberalnih mislilaca ili lijevih mislilaca koji su, iznimno po pitanju političke korektnosti, skeptični spram progresa, bez potrebe da se teze o izopačenosti, jalovosti i opasnosti imalo izmijene. Doduše, valjalo bi naglasiti da je diskurs skeptičnih „progresivaca“ ipak nešto blaži od diskursa konzervativaca i da s njima ne dijele vizije apokalipse i sumraka zapadnog uma.

Konzervativni skeptici najčešće izražavaju zabrinutost oko potencijalne ugroženosti slobode govora ili stanja znanosti na Zapadu, a progresivni argument da politička korektnost neće promijeniti duboke nejednakosti u strukturama društava

Osim toga, konzervativni protivnici političke korektnosti najčešće su izražavali zabrinutost u pogledu potencijalne ugroženosti slobode govora ili stanja znanosti na Zapadu, odnosno najčešće su pribjegavali tezi o opasnosti, dok je među skeptičnim progresivnim misliocima najzastupljenija teza o jalovosti, odnosno argument da politička korektnost neće promijeniti duboke nejednakosti u strukturama društava. To je, primjerice stav Slavoj Žižeka koji je u poznatoj debati s Jordanom Petersonom iz 2019. godine ukazao Petersonu na njegovo pogrešno poistovjećivanje političke korektnosti s marksizmom, točnije propitao je Petersonovo svaljivanje krivnje na takozvane „postmoderne neomarksiste“: „Gdje je zapravo marksistički element u onome što opisujete kao postmoderne neomarksizam? Zalažu se za jednakost. A gdje to, molim vas? Jednakost u kulturološkim borbama, oslovljavanju... Vidite li kod pobornika političke korektnosti ikakvu istinsku volju da promijene društvo? Ja ne vidim. (...) Ja vidim uglavnom posve impotentno moraliziranje“ (Žižek, 2019). Sličan argument iznosi i Vivek Chibber kada govori o redefiniranju samog pojma ljevice

u suvremenom kontekstu u kojemu je, zbog povezanosti ljevice s političkom korektnošću, zanemarena ekonomska dimenzija borbe za jednakost. Dakle, Chibber vjeruje da politička korektnost neće promijeniti mnogo jer se ne dotiče važnih tema kao što su programi zapošljavanja i univerzalna zdravstvena skrb, što je posljedica odvajanja ljevice od radničke klase i intenzifikacije identifikacije ljevice sa srednjom i višom klasom (Chibber, 2020).

Preostale dvije teze – o izopačenosti i opasnosti, rjeđe su artikulirane među ljevicom i liberalima koji se protive političkoj korektnosti. Žižek, doduše, ponekad nastoji ukazati i na to da će politička korektnost možda dovesti do toga da će pretjerana uštogljenost i propitivanje zabranjenih i dozvoljenih riječi u društvu manjina dovesti do patronizirajućeg stava naspram manjina, što će, na koncu, dovesti do dodatnog jaza između različitih skupina u društvu (Žižek, 2015). Takav je argument blizak onomu što Hirschman naziva tezom o izopačenom djelovanju. Teza o opasnosti može se pronaći u argumentima liberala Stephena Fryja na debati o političkoj korektnosti na kojoj je, možda iznenađujuće, skupa s Jordanom Petersonom zastupao stav protiv političke korektnosti. Fry zamjera pristašama političke korektnosti nepokolebljivo uvjerenje u (moralnu) ispravnost vlastitih stavova, kao i „bijes, ogorčenost, neprijateljstvo, netoleranciju“, što će, na kraju, rezultirati nestankom sumnje, propitivanja, argumentiranja i slobode govora, dakle onoga što je prosvjetiteljstvo baštinilo (Fry, 2018).

Zaključak

Jednostavnost Hirschmanova uvida u retoriku reakcije i u suvremenom kontekstu političke korektnosti pokazala se kao izrazito koristan instrument za baratanje širokim obujmom literature. Naravno, argumenti konzervativaca ne iscrpljuju se u trima tezama o izopačenosti, jalovosti i opasnosti, ali vjerujem da ovakav strukturirani prikaz može pomoći za dobivanje jasnije i pojednostavljene slike o problemu o kojemu javna rasprava još uvijek ne jenjava. Upravo je jednostavnost tog prikaza omogućila i uvid u preklapanje argumenata protivnika političke korektnosti s desnog i lijevog političkog spektra koji se, iznimno po pitanju tog fenomena, svrstavaju u isti tabor reakcionara.

Na kraju se nameće pitanje – što stoji iza popularnosti teze o opasnosti među desnicom, a što iza popularnosti teze o jalovosti među ljevicom? Odgovori na ta pitanja zahtijevaju dublju analizu općenitijeg stanja na desnici i ljevici i šireg konteksta suvremenog kulturalnog rata, no skromniji zaključak može se izvući i iz uvida do kojih smo došli u ovome radu. Naime, konzervativci vjerojatno vide posljednje utočište u pozivanju na slobodu govora u jeku pritiska takozvane kulture otkazivanja (eng. *cancel culture*). Vjerujem da njihovo upozoravanje na ugroženost slobode govora nije neiskreno, ali se ipak primarno radi o jednostavnom strahovanju da suvremenu ideološku bitku ne dobije drugi tabor. S druge strane, ljevičarsko pozivanje na tezu o jalovosti, odnosno na umanjivanje značaja koji politička korektnost može imati po pitanju dubljih struktura nejednakosti u društvu, ukazuje na fundamentalan problem ljevice i njezine borbe s vlastitom reinterpetacijom u suvremenom kontekstu. Lijeva kritika političke korektnosti simbol je vapaja njenog značajnog dijela koji već dugo upozorava na sve ozbiljniju nemogućnost dopiranja ljevice do radničke klase.

Literatura

- Bloom, A. (1990). *Sumrak američkog uma*. Beograd: Prosveta.
- Bush, H. K., Jr. (1995). A Brief History of PC, With Annotated Bibliography. *American Studies International*, 33(1), 42-64.
- Chibber, V. (2020). Marxism Is Way Better Than Critical Race Theory. 10. prosinca. <https://www.youtube.com/watch?v=jygl2XgnsY4&t=612s>
- Davies, W. (2018). The free speech panic: how the right concocted a crisis. *theguardian.com*. 26. lipnja. <https://www.theguardian.com/news/2018/jul/26/the-free-speech-panic-censorship-how-the-right-concocted-a-crisis>
- Fry, S. (2018). Munk Debate on Political Correctness. 24. svibnja. <https://www.youtube.com/watch?v=MNjYSnsopo>
- Hentoff, N. (1991). Speech Codes on the Campus: And Problems of Free Speech. *Dissent*, 546-549.
- Hirschman, A. O. (1999). *Retorika reakcije: Izopačenost, jalovost, opasnost*. Zagreb: Politička kultura.
- Kulenović, E. (2010). Politička korektnost: kraj „mentalne tiranije“. *Političke analize*, 1(4), 38-40.
- Kurelić, Z. (2017). Na rubu znanosti – POLITIČKA KOREKTNOST. 24. travnja. <https://www.youtube.com/watch?v=xOJrholOHUo>
- Loury, G. C. (1994). Self-Censorship in Public Discourse: A Theory of 'Political Correctness' and Related Phenomena. *Rationality and Society*, 6(23), 428-461.
- Mesić, M. (2005). Kontroverzije oko 'političke korektnosti'. *Revija za sociologiju*, 36(3-4), 171-185.
- Peterson, J. (2016). Heated debate on gender pronouns and free speech in Toronto. 30. listopada. https://www.youtube.com/watch?v=SijjS_9hPkM&t=154s
- Žižek, S. (2015). Slavoj Žižek on Political Correctness Pt 1 (Oct, 2015). 17. prosinca. <https://www.youtube.com/watch?v=MTPGjm39bpM>
- Žižek, S. (2019). Slavoj Zizek debates Jordan Peterson. 27. travnja. <https://www.youtube.com/watch?v=qsHJ3LvUWTs>